

‘Tudo vale a pena / Se a alma não é pequena’
Fernando Pessoa

Aan de lezer

Is dit, lezer, een eerlijk boek? Dat is een vraag waarop ieder antwoord van de auteur zelf hetzij eigendunk hetzij onoprechtheid aan het licht zou brengen. De ontstaansgeschiedenis ervan laat zich in elk geval zonder veel opsmuk vertellen. Jarenlang maakte ik in een opschrijfboekje – ’s nachts op mijn nachtkastje, overdag in de rechterzak van mijn jasje – aantekeningen om ze nadien voor een boek uit te werken. Soms stelden mijn aantekeningen mij voor een raadsel, alsof ze door iemand anders waren opgeschreven. ‘Strooiing van het licht,’ staat er bijvoorbeeld ergens. Of: ‘Poëtische woorden bestaan niet.’ In dat opzicht symboliseert mijn opschrijfboekje de beperkingen van de menselijke geest. Een mens maakt te veel mee, piekert te veel en heeft te weinig tijd – en waarschijnlijk ook te weinig talent – om overal iets goeds mee te doen.

In een groep van zeven vrienden ging ik enkele jaren geleden in een restaurant in Gent eten. Aan de tafel naast ons bleken, alsof het door Boccaccio of de gebroeders Grimm zo bedacht was, zeven meisjes te zitten, van wie er de volgende dag eentje ging trouwen. Natuurlijk werden in de loop van de avond de beide tafels aaneengeschoven en wilden de meisjes (met gespeelde onschuld) van ons weten welke adviezen wij als mannen voor de aanstaande bruid hadden. Ik wist werkelijk niet wat ik haar zou gaan zeggen – de wijn had het aantal mogelijkheden oneindig groot gemaakt – maar toen mijn

beurt kwam hoorde ik mezelf verklaren: 'Probeer het geluk niet alleen te vinden in wat jullie met elkaar delen, maar ook in zijn en in uw eigen tekortkomingen.' Zo is het ook met dit boek, waar ik een aantal jaren mijn leven mee heb gedeeld. Als er ondanks de tekortkomingen ervan voor iemand buiten mijzelf een sprankje geluk in te vinden is, dan is het uitwerken van mijn aantekeningen niet geheel zinloos geweest.

MA

Abaga

Hoe authentiek zijn ze, al die mooie 'laatste woorden' van letterkundige en historische beroemdheden. Goethes 'Mehr Licht' of Willem van Oranje – zieltogend onder aan de trap van het Delftse Prinsenhof – met zijn 'Mon dieu, ayez pitié de moi et de ce pauvre peuple'. Op zijn best zijn ze onbewijsbaar en soms zelfs ronduit apocrief. Onder mijn favoriete vaarwelwoorden reken ik bijvoorbeeld die van de jonge Franse communistische verzetsstrijder Valentin Feldman, die op 27 juli 1942 tegen een Duits vuurpeloton riep: 'Imbéciles, c'est pour vous que je meurs!' Dat is indrukwekkend, omdat het een bepaalde interpretatie oproept van het leven dat aan dit moment voorafging en van de tijd waarin Feldman leefde en moest sterven. Maar wie kan instaan voor de juistheid ervan? Dat kun je je bijna bij alle 'laatste woorden' afvragen. En als die juistheid al aannemelijk kan worden gemaakt, dan kun je soms de verdenking niet onderdrukken dat zogenaamde laatste woorden voor dat doel ruim op tijd werden ingestuurd.

Van een andere categorie menselijke uitspraken valt in elk geval met zekerheid te zeggen dat ze onvoorbereid worden geuit. Dat zijn de woorden die het exacte tegendeel vormen van wat mensen op hun sterfbed zouden hebben gezegd, namelijk de allereerste woorden die zij als jong kind spraken. Apocrief zijn ze waarschijnlijk evenzeer, maar ze compenseren dat meestal door een vertederende onschuld. Soms niet. De Franse dichter en denker Paul Valéry moet als jong kind zijn entree in de spreektaal hebben gemaakt met het woord 'clé'

(sleutel), wat natuurlijk voer is geworden voor biografen en interpreteren van zijn werk. Maar de meeste baby's van een of twee jaar oud zijn nog wat eenvoudiger van geest en beperken zich tot het voor de hand liggende 'ma-ma', wat – geheel terecht – door hun moeders met het grootste genoegen wordt aangehoord. Alleen in Georgië zijn de vaders zo jaloers dat 'mama' in de taal van dat land 'vader' betekent, wat wel een schoolvoorbeeld van *male chauvinism* mag heten.

Het eerste woord dat mijn jongste dochter uitsprak was 'Abaga!', en dat op een toon alsof het een toverspreuk betrof. De verraste reactie van haar ouders gaf haar het besef dat zij met dit woord iets bijzonders te pakken had en zij ontleende er een gevoel van absurdistische humor aan dat zij tot de dag van heden bezit. 'Abaga' werd een soort komische krachtterm die bij ons thuis in de meest uiteenlopende situaties zijn diensten bleek te kunnen bewijzen, al was het maar bij wijze van goedaardige vloek (zoals het woord 'rododendron' in de jaren zestig door de Bond tegen het vloeken als alternatief voor 'godverdomme' werd gepropageerd).

Het toevallige feit doet zich voor dat Abaga de naam van een taal is die op Papoea Nieuw-Guinea werd gesproken. Als lid van de Huon-Finisterre-taalfamilie, is het Abaga een van die talloze talen op de wereld die gaandeweg het onderspit hebben moeten delven tegen naburige, krachtiger talen. In 1975 waren er nog honderdvijftig sprekers van het Abaga, in 1994 waren het er nog slechts vijf. Het naburige Kamano had het Abaga bijna geheel weten te overvleugelen.

Toen mijn dochter het woord in het jaar 2002 voor het eerst uitsprak was zij vermoedelijk de enige mens op aarde die dit woord bezigde. Een betere start als spreker kun je naar mijn

idee niet maken dan door met het allereerste woord dat je in de mond neemt een onlangs doodverklaarde taal weer tot leven te wekken.

Applaus

Er zijn conventies die zonder meer voor beschaafd doorgaan, waar ik mij altijd een beetje ongemakkelijk bij voel. Neem de gewoonte van mensen om na afloop van een concert of een toneelstuk langdurig hun handen tegen elkaar te slaan. Het schijnt dat onze soort dat al meer dan tweeduizend jaar doet – het woord applaus komt van het Latijnse *plaudere*, dat ‘tegen elkaar slaan’ betekent – toch kan ik er maar niet goed aan wennen. Het heeft iets ongearticuleerds, iets stompzinnigs, ja iets dierlijks, om op zo’n primitieve manier blij te geven van je waardering. Maar omdat iedereen het doet, doe ik gewoon mee. Toegegeven, bij gebrek aan een alternatief zou het ook niet erg aardig zijn om na afloop stilletjes weg te lopen. Toch heb ik me dikwijls afgevraagd of er niet iets beters te bedenken valt. ‘Bravo’ roepen maakt als blij van waardering al een iets geraffineerdere indruk. Een talige uiting staat immers hoger op de ladder der evolutie dan een louter fysieke reactie.

Hoe ging dat in verfijnde perioden van de menselijke geschiedenis toe? In de geritualiseerde hofcultuur van het oude Japan, bijvoorbeeld, bij de opvoering van tragedies in het klassieke Athene of in de paleizen der farao’s? Ik vrees dat er in de gewoonte van het uitzinnig klappen een niet-geringe atavistische impuls schuilt, die onze afstamming als aapachtige genadeloos blootlegt. Des te pikanter is het na een operapremière te zien hoe het gesoigneerde publiek zich als rechtgeaarde chimpansees uitslooft om zijn enthousiasme zo primair mogelijk tot uitdrukking te brengen.

De Romeinse elite in de keizertijd kende een veel uitgekien-dere wijze van applaudisseren dan de eenentwintigste-eeuwse westerling. Aan het slot van een toneelstuk riep de hoofdrolspeler tot het publiek: ‘Valete et plaudite’, vrij vertaald: ‘Laat maar horen wat u ervan vond.’ Vervolgens waren er verschillende gradaties van publiekswaardering: knippen met je vingers, klappen met holle of met vlakke handen, wapperen met een punt van je toga of zwaaien met een zakdoek. Wat al die nuances precies betekenden, is mij niet bekend, maar duidelijk is wel dat er in onze tijd slechts één manier van klappen is overgebleven, eentje die naar believen hard of zacht klinkt en die lang of kort wordt volgehouden. Dat er in het oude Rome zelfs al betaalde ‘claqueurs’ waren, maakt het fenomeen van het antieke applaus nog complexer.

Van alle uitvoerende kunstenaars hebben dirigenten naar mijn indruk het minste geduld met de gewoonte van het hedendaagse publiek om zeer langdurig te applaudisseren, soms zelfs tijdens de uitvoering. Vooral operadirigenten zijn naar de aard van hun werk zulke perfectionistische kathedra-lenbouwers, dat zij een inbreuk door het publiek – hoe goed bedoeld ook – op hun suprematie slecht verdragen. Op liveopnamen van opera’s hoor je niet zelden de dirigent met het orkest proberen door de applausinterrupties heen te breken. Een mooi voorbeeld daarvan is de rentree van Maria Callas op 7 december 1960 in La Scala, na bijna drie jaar afwezigheid, als Paolina in Donizetti’s *Poliuto*. Zij kwam op, maar voordat zij ook maar één goddelijke noot had gezongen, klonk er een massaal en niet-aflatend applaus. Drie-, viermaal tracht dirigent Antonino Votto met het Orchestra del Teatro alla Scala di Milano het voorspel tot haar aria ‘Ove m’inoltro?’ in te zet-

ten, maar er is geen beginnen aan. Meer dan een minuut houdt het dramatische applaus aan, totdat eindelijk de muziek het van het publiek wint. Geweldig, natuurlijk, al dat enthousiasme, zou je denken, totdat je dezelfde Maria Callas in een beroemd geworden interview tegen talkshowhost David Frost hoort zeggen wat een enorme hekel ze aan die applaus-erupties heeft.

Hoezeer deze aversie van La Callas te billijken valt wordt duidelijk als u zich probeert voor te stellen dat er bij u op kantoor, in de keuken, in de winkel, in de garage, in de directiekamer of waar u uw dagelijks werk ook verricht, voortdurend een paar honderd mensen klaarstaan om te applaudisseren zodra u iets goed doet, ja zelfs voordat u goed en wel begonnen bent. Niet alleen ga je die mensen na een tijdje uit de grond van je hart haten, de vergelijking met de apenrots dringt zich zo nog nadrukkelijker op.

April

Over januari hoor je ze zelden, de dichters. Ook februari wordt in de poëzie weinig eer bewezen. Maart? Er schiet mij zo gauw geen versregel te binnen. Het lijkt wel of het dichtelijke kalenderjaar pas met april begint. Maar dan is het ook raak. Talloos zijn de dichtelijke verwijzingen naar de aprilmaand, wat overigens niet wil zeggen dat de dichters er steeds dezelfde associaties bij hebben. Integendeel. Misschien verklaart dat waarom de eerste drie maanden poëtisch gesproken zo karig bedeed zijn: ze zijn te eenduidig. April is de eerste dubbelzinnige maand van het jaar, net als mei en net als de herfstmaanden.

Voor T.S. Eliot (in *The Waste Land*) is april 'the cruellest month', de wreedste maand, die siringen uit het dode land teelt, herinnering met begeerte vermengt en met zijn lenteregen de fletse wortels opport. Voor Shakespeare daarentegen (in zijn derde sonnet) is april juist niet 'cruel' maar 'lovely', het volstreckte tegendeel ervan. De veertigjarige man tot wie het gedicht zich richt, wordt aangespoord om vader te worden. Alleen dan zullen zijn gelaatstrekken hem overleven, namelijk in het evenbeeld van zijn nageslacht. Zo is hijzelf immers de spiegel van zijn moeders gezicht, dat niet voor niets 'the lovely April of her prime' oproept. De naam van de maand is hier zelfs een ondefinieerbaar zelfstandig naamwoord geworden. Elders (in *Two Gentlemen of Verona*) spreekt Shakespeare van 'the uncertain glory of an April day', waarmee het ongewisse van wat je 'het april-gevoel' zou kunnen noemen, nog letterlijker wordt aangegeven.

John Keats, die het woord april in zijn dichterlijk werk bij elkaar tien keer gebruikt, geeft er in zijn gedicht 'To Fanny' uit het vroege voorjaar van 1820 ook een treffende omschrijving van. 'Be like an April day,' zo spoort hij zijn geliefde Fanny Brawne aan, en in de volgende versregel legt hij uit hoe zij dan zou moeten zijn, namelijk 'smiling and cold and gay'. Driedubbelzinniger kan het niet.

Wie denkt dat het onzekere karakter van april misschien opgehelderd kan worden door naar de etymologie ervan te graven, wordt op zijn wenken bediend. Dat wil zeggen dat het ongrijpbare karakter van deze favoriete dichterlijke maand perfect in stand blijft. De veertiende druk van de *Encyclopaedia Britannica* geeft in het lemma over april een aantal mogelijkheden voor de herkomst van het woord, maar laat er uiteindelijk geen misverstand over bestaan: 'The derivation of the name is uncertain.' Dichters voelen zo iets feilloos aan.

Betekenis

Op een veerboot naar een van de Waddeneilanden zit ik me te ergeren aan een medepassagier schuin achter me op het zonnedek, die met oortelefoontjes naar een vervelend soort jazzmuziek luistert. Overal om ons heen is de winderige stilte van de Waddenzee, slechts begeleid door de diepe dreun van de scheepsmotoren en af en toe onderbroken door vogelkreten. En deze muziekverslaafde moet zo nodig naar keiharde muziek luisteren. Vooral de percussie met de bekkens klinkt onwaarschijnlijk luid, alsof er iemand verderop live zit te drummen.

Plotseling dringt het tot me door dat wat ik hoor helemaal niet afkomstig is uit andermans iPod, maar ergens anders vandaan moet komen. Pas na enige tijd ontdek ik waardoor het geluid veroorzaakt wordt: het zijn twee scharnierende kleppen boven op de schoorstenen van het motorschip die op en neer dansen, naar boven bewogen door de hete luchtstroom uit de schoorsteenpijpen en weer naar beneden geduwd door de wind.

Onweerstaanbaar moet ik denken aan een episode uit de roman *On the Beach* van Nevil Shute. De wereld is getroffen door een nucleaire oorlog. Op het noordelijk halfrond is door de sterk verhoogde radioactieve straling alle menselijk leven uitgeroeid. Meer dan een jaar later drijft de fall-out daarvan heel geleidelijk zuidwaarts in de richting van Australië, waar de roman zich afspeelt. Terwijl de Australische bevolking – en de bemanning van een in Australië gestrande Amerikaanse atoomonderzeeër de U.S.S. Scorpion – zich op het on-

vermijdelijke voorbereiden, komen er tegen alle logische verwachtingen in over de radio morseberichten door vanuit de omgeving van Seattle. De signalen komen op onregelmatige tijdstippen binnen en zijn meestal onbegrijpelijk. Niettemin ontstaat er steeds meer opwinding over, aangezien er een theoretische kans bestaat dat daar in het hoge Noorden nog overlevenden zijn. Volgens de nauwkeurigste peilingen zijn ze afkomstig van Santa Maria Island voor de kust bij Seattle. Op een gegeven moment heeft men 106 uur aan radioseinen beluisterd, in totaal 169 verschillende berichten. Daarvan zijn er drie die herkenbare codes bevatten en in twee van die drie komen Engelse woorden voor: 'waters' en 'connect'. Optimistisch concludeert de een: 'But that must mean somebody's alive up there.' Een ander trekt de vergelijking met een oneindig aantal chimpansees dat op een oneindig aantal typemachines uiteindelijk de verzamelde werken van Shakespeare zal produceren.

Om het zekere voor het onzekere te nemen waagt de u.s.s. Scorpion een missie naar Santa Maria Island. De onderzeeër is meer dan drie weken onderweg voordat men in de buurt van het doel aankomt. Door de periscoop ziet de kust er vreemd en normaal uit, maar er is geen spoor van levende mensen of dieren te bekennen. Metingen wijzen uit dat de lucht onverminderd zwaar radioactief is.

18 Als ze voor de kust van Santa Maria Island zijn aangekomen hijst luitenant Sunderstrom, die vijf jaar tevoren een radioopleiding aan de marineschool ter plaatse volgde, zich in een beschermend pak en krijgt voor twee uur zuurstof mee, het maximum dat een mens zelfs in speciale kleding aan dit stralingsniveau kan worden blootgesteld. Op weg naar het zend-

station waar de signalen vandaan moeten komen doet hij de meest vreselijke ontdekkingen: lijken die al ruim een jaar liggen te ontbinden, enkele officieren met hun vrouw die tijdens een cocktailparty op een veranda door de stralingsexplosie zijn overvallen.

Na enig zoeken – ondertussen tikken de twee uur weg waarbinnen hij met zijn sloepje weer aan boord van de onderzeeër moet zien te komen – vindt hij ten slotte de plek waar de raadselachtige radioberichten worden verzonden. Een raam dat half uit zijn sponning hangt kleppert door de wind op en neer, precies op de seinsleutel waarmee de morseberichten worden voortgebracht. Tienduizend mijl hebben ze per onderzeeër afgelegd om een kapot raam te vinden dat volkomen willekeurige signalen geeft. Vanaf dat moment in de roman ontrolt de ondergang van de menselijke beschaving op aarde zich gestaag en onafwendbaar.

Van de weeromstuit erger ik me ineens niet meer zo aan die drummer schuin achter mij, maar zit ik integendeel in het zomerzonnetje tevreden te luisteren naar de even ongerijmde als virtuoze bekkensolo's die daar op de Waddenzee voor mij worden uitgevoerd.